

Féllábbal a valóságban

KÁNTOR LAJOS: ERDÉLYI SORSKERÉK

Tartozás, továbbra is – zárójelek között ugyan és a függelékben, Kántor Lajos mégis így summázza több mint három évtizedes munkájának legújabb eredményét. Kudarcként éli meg egyrészt, hogy csupa nagybetűvel írt tanára, egyetemi oktatója „művének történelmi méreteit” alig-alig ismeri (el) a szakma és a közönség, hiába jelent meg csaknem két évtizeddel ezelőtt Budapesten mutatós válogatás, az *Enyém ez a történelem*, illetve a Kolozsvárt és Szabédon 1992 óta minden tavasszal megrendezett Szabédi-napokon elhangzott emlékezések, tudományos előadások gyűjteménye, a Cseke Péter összeállította *Szabédi napjai*. Másrészt kudarcként fogja fel mostani könyvét is: a *Szabédi László és a történelem* alcímet viselő *Erdélyi sorskerék* legvégén mérhetetlen hiányérzetéről ad számot. Folyvást buzgó elégedetlenségét főleg a források bősége táplálja. Hiába merült el bennük, kiapadhatatlanul bugyognak, kavarognak mégis; ahány újabb látogatás a Szabédi-házban, kutakodás a hagyatékban, kiadatlan alkotások, levelek, okiratok körül, annyi ok az elégedetlenségre, annyi hiábavaló kísértése a teljességnek. Kivált, hogy megannyi meglepetés érte már eddig is, számos ismeretlen dokumentumot hozott felszínre, közölt már korábban meg közöl most – esetleg újra – is. És kivált, hogy igazából nem is egy írói életmű titkai vonzzák, hanem ahogy az alcím is mondja, az író és a történelem viszonya, vagy ahogy másutt szerepel, Szabédi László és a kora. Ezért próbálkozik – tőle való a kép – történelmi és irodalmi dokumentumok hegyén átjutni, és ezért érezheti úgy, hogy – tőle a kiemelések is – tulajdonképpen választott hőse „élete drámáját, a kor nagy-

regényét” kellene megírni. Annál is inkább, mert „Szabédi-láttatása”-t kudarcos kísérletnek tartja mind Mózes Huba kismonográfiájában (*Az egészszet akartam*), mind a *Mórokban*, Székely János drámájában, mind pedig a Bálint Tibor-regény, a *Bábel toronyháza* egyik fejezetében. Hiába, hogy az írók a névadással is jelezték, más az alkotások és megint más az életrajzok hősképlete, ezt éppúgy nem látszott figyelembe venni, miként azt az esztétikai egyszeregyet sem, hogy a művek teremtett világa nem feleltethető meg a valóságos világgal. Egy magatartás, egy élet drámájának tárgyi bizonyítékai, tanújelei mások, mint egy szépírói életmű alkotásai. Az utóbbiakhoz alig férnek etikai normák, a magánbűnök vagy a közerkölcsök szempontjai: morálisan megítélhetetlenek. Nem így egy tudós, egy tanár, egy közéleti ember akár kényszerű fellépései, nyilvános szereplései. Programokkal, szónoklatokkal, politikai állásfoglalásokkal azonnal meg lehet bukni – az elbeszéléseket, verseket, színműveket, de tán még az esszéket, kritikákat is hosszabban tartó próbának veti alá idő s közönség. Nem lehet tehát ok a türelmetlenségre: Szabédi szépírói munkássága értékei felszínre kerülhetnek, feledésbe merülhetnek viszont emberi drámájának, „kifordult én”-jének (Bálint Tibor) konfliktusai.

S alighanem ez lesz Kántor Lajos, a tanítvány legfőbb érdeme, még ha most nem tart is egyensúlyt egykori tanára művészi alkotásai és politikai alkudozásai

Balassi Kiadó
Budapest, 1999

között. Könyve igazán jó részei Szabédinak, e népi elkötelezettségű embernek a „külön kerék”, illetve „a romokon sodródó sorskerék” képeivel érzékeltetett kiszolgáltatottság- és otthonlanságérzetét, politikai irányítvesztéseit, gondolkodói-alkotói integritása védelmében történt megalázkodásait elemzik, elismerésre méltó alapossgal, szeretetteljes következetességgel, csodálkozó könyörtelenséggel. Kertelés nélkül adják elő a „túlteljesített” önbírálat, önostorozás eseteit, az olyan példákat, amikor bármily nemes cél elérése érdekében is, olyanok kegyét kereste, akiket korábban megvetéssel gúnyolt ki. A szerző itt-ott talán maga is túlzónak tarthatta ítélőbírói szigorát, mert ezt ellensúlyozandó, jóvátévő igyekezetében egyrészt a közös bűn kétséges érvényű elvével, a Nagy László írta táncszó szellemét követve, a „tyuhahé, rókaprém, más is kurva, nemcsak én, húzd!” önn nyugtatásával érvelt, a magyar nemzetiességű írástudók között hasonló kortársi példákat keresve s találva akár a Párt szolgálatába való szegődésre, akár pedig az 1956-os forradalom megtagadására. A szigorúság enyhítésére szolgálhatnak másrészt, mintegy a lehúzó emberi gyarlóságokat, gyengeségeket közömbösítendő, a művészi teljesítménnyel kapcsolatos megemelő, magasra minősítő szavak. Az olyanok, mint amelyek egyszerre nevezik Szabédit József Attila, Illyés Gyula és Szabó Lőrinc rokonának, a „mégis más, mint ők” bőséges kifejtést kívánó kiegészítésével. Megjegyzés kívánczolna tán az *Üdvözlégy, szabadság!* című költeményhez is: esztétikai értékeinél becsesebbek kortörténeti érdemei. Hosszabb poétikai elemzés kísérelhetné meg bizonyítani, hogy valóban a századközép magyar szerelmi lírájának kiemelkedő darabja az a *Csillogj, Margitka*, amelyről ráadásul még az is leíratik, hogy bizonyos elemei előrevetítik egy életszakasz (még inkább: az életmű) legvitathatóbb versét, „a kommu-

nista konvertita programadásáig ívelő *Ve-zessen a pártot*”. Kérdéses lehet aztán, hogy nincs-e más is Szabédin kívül, főként az egyetemes magyar irodalomban, aki épp úgy „máig érvényes módon” és épp olyan „kemény kritikával” merete jellemezni a népi demokrácia világát, mint ő *A pacsirta* című versében vagy az 1958-ból való „korszakos novella”, *A rák* lapjain. Ez utóbbi emlékezés alapján a szerző jelentőségét Ionescóéhoz mérni csakúgy arányítvesztésre vall, mint a drámaírói hagyatéak darabjai között a *Szabadság rabjai (Rablelkek)* című „csodálatos torzó”-ban lenni fel – a zárójelbe tett, és felkiáltójellel ellátott – „legtöbbet ígérő” Szabédi-művet, amelyik hozzá még egyszerre előzménye a *Vendégségnek*, a *Magellánnak*, a *Lócsiszár-nak*, a *Hugenottáknak*, de az *Ártatlanok-nak* is, Páskándi Géza, Kocsis István, Sütő András, Székely János meg Csiki László darabjainak. Igaz, mindezek eldöntését egy későbbi gondos szövegelemzésre bízta. Ehhez hasonlóan várja el a szakemberektől, hogy – mint írja – színt valljanak a hosszú évek megfeszített munkájával készült, a szerző főművének szánt könyvéről, *A magyar nyelv őstörténetéről*. Hogy a tudományos teljesítményt követő és csaknem negyed százada tartó (csaknem) csönd maga a színvállás – ennek tudomásul vétele a jegyzetekbe szorult. Abból a függelékéből egyébként, ahol kudarcérzetét és a szinte sziszifuszi bevégezhetetlen feladat kínját enyhítendő ötleteit görgeti elő, szempontokkal, javaslatokkal áll elő egy majdani, valóban teljes Szabédi-monográfiához. E szelíd ajánlatok, az Ör-kény Istvánnal, Tamási Áronnal és másokkal kapcsolatos felvetések között az *Újholdra* vonatkozó tetszik túlhaszolt-nak: a nyitó kérdésre – „Mikor és hol került Jékely Zoltán az *Újhold* közelébe?” – a könyvben gyakorta hivatkozott Pomogáts Béla egyenesen azt válaszolhatná, hogy: semmikor és sehol. Kismonográfiája szerint Jékely a *Magyarok*, a *Vigilia* lapjain

kapott nagyobb teret, de „főleg az újjászülendő Válasz táborában érezte otthon magát”.

Bibliográfiai adatok, filológiai tények híján valamiféle kompenzációs szándék tétetheti föl Szabédival kapcsolatban is ezt a kérdést. Sejtelme, sejtetése annak, hogy úgy juthatott csak az *Újhold* közelébe, ha eltávolodott a szolgálatelvű, a szerepválaló, az elkötelezett irodalomtól. Ha kritikával illette – ahová saját lapja, a *Termés* révén is, mégiscsak tartozott – a népi(es) mozgalom romantikus elemeit, idegenkedett, úgymond, az ennek körében érvényesülő irracionalizmustól, miszticizmustól. Eppen egy kortársi emlékezés tanúsítja azonban, hogy nem a „tiszta irodalom” eszménye vezette. Hogy már a háború közepén, 1943-ban szükségesnek látta: a *Termést* és szerzőinek munkásságát a baloldal szolgálatába állítani. Erős a gyanú, persze, hogy ez éppen olyan „fállábbal való baloldaliság” lehetett, mint jóval előtte, 1927 után a teológussága, amikor is egyidejűleg volt az unitárius hittudományi főiskola hallgatója és a román tannyelvű egyetemé, francia szakon. Csakhogy a teológiát ott lehetett hagynia – nem így a baloldali eszméi letéteményesét, a Kommunista Pártot, amibe 1945 tavaszán lép be. Ám mintha ide is csak a fállábát tenné be: a könyv sűrűn és hosszan idéz a kívülállásáról tanúskodó dokumentumokból. Mint ahogy különvéleménye volt korábban, például a transzilvanizmusról vagy a második bécsi döntés hozta erdélyi feladatokról, de külön – az 1943-as szárszói beszéde mutatja – a dogmatikus pártpolitikai magatartásról, aztán, már 1945 után a Magyar Népi Szövetség munkájáról, nem utolsósorban pedig a Balogh Edgár, Bányai László és Méliusz József nevével jelzett kommunistákról. Az *Erdélyi sorskerék* bizonyára legtöbbet forgatott lapjai lesznek, és méltán, ahol ezekről esik szó. A Szemlér Ferenc *Erdélyi Helikon*-beli cikke (*Jelszó és mítosz*), majd a körlevele kiváltotta tépelődéseiről, a Táj-transzilva-

nizmus és az Ország-transzilvanizmus közötti különbségtételről. Az utóbbit Kós Károly nevéhez kötve kiemeli, hogy kezdetben csakugyan jelentett eredményt, lelkileg megkönnyítette az új államkeretek között való elhelyezkedést, ám később már „a fajták közötti megértés hangoztatásával, saját illúzióinak áldozata lett”. A megértést csak a magyarok hangsúlyozzák folytonosan – figyelmeztet –, a románok sem és a németek sem, ennek pedig nem lehet más eredménye, mint hogy „a mind agresszívebb nemzeti szellemmel csak a valóságban nem létező – vagy legfeljebb csak a múltban létező – erdélyi szellemet tudjuk szembeállítani”. Nagyon tanulságos az is, ahogy felmenti Áprily Lajost a vád alól, miszerint cserbenhagyta Erdélyt. Azt fejtegeti itt, hogy az uralomváltozás tényének elfogadásával az embernek esetleg az egész elméjét „csupa magyarságotól idegen gondokkal” kell megtöltenie, s ez óhatatlanul lemondást is jelent a magyarságáról. Ennek előtte – az 1928–29-es naplójában – már közvonalazta az Erdélyre leselkedő veszélyeket („uralgó gondolata a változatlanúság lesz, a múlthoz való ragaszkodás, a konzervativizmus”), illetve a *Magyarok Romániában* Németh Lászlójához hasonlóan tipizálta az erdélyi magyarok magatartását, az előttük álló lehetőségeket.

Másféle veszélyekről adott számot a háború idején, azt tapasztalván, hogy „a mi jelenlegi hangadó baloldalunk sokkal kevesebbet törődik a magyar érdekeinek – (...) semmi más nemzetiség ellen nem irányuló, teljesen jogos érdekeinek – védelmével, mint amennyire törekszik azokkal a román demokratikus erőkkkel való szövetkezésre, amelyek (...) nem ritkán csak azért öltöznek a demokrácia álarcába, hogy annál hatásosabban szolgálhassák azokat a nagy román érdekeket, melyek gyakran más népek – s éppen a magyarság – rovására próbálnak érvényesülni. Még bent sincs a román állam közigaz-

gatása Észak-Erdélyben s máris készülnek a romanizálás apostolai minden magyar intézmény kompromittálására, 'közös'-sé tételére s később történendő majorizálására". Fátumos, látnoki, kemény szavak. Nem kevésbé szigorúak szólnak arról, hogy a Magyar Népi Szövetségben vezető funkciókat betöltő kriptokommunisták többet ártnak, mint használnak, amikor a magyar nemzeti érdekek védelme helyett a román demokrácia nehézségeit magyarázzatják. Általában szájkosár-politikát űznek – szól az ítélet, megtoldva azzal, hogy nagymértékben hozzájárulnak a kommunizmus megutáltatásához is, és hogy a néhány ezer ember alkotta, aktivistákból álló Magyar Népi Szövetséget mindenki a (román) kommunista párt fiókvállalatának tekintse. Külön kellene válni a kommunistáktól – ajánlja –, annál is inkább, mivel szerinte a népi szövetségen kívül álló, de ezt a román és a magyar reakcióval párhuzamosan kritizáló és sorvasztó magyar kommunisták felelősek a magyar nemzetiségi társadalom meghasonlásáért, a „lappangva dülő testvérharcért”, és azért, hogy a szövetség „politikai ütőképessége oly csekély”. Hiányolja a külföldi kapcsolatokat, nem kevésbé a gazdag támogatókat. Soknak tartja viszont az ígéreteket – s még ennél is nagyobb hibának, hogy fel is ülnek ezeknek az ígéreteknek. Groza kijelentését, a vámuniót hozza fel példának, hogy mennyire más a program és más a valóság. Hiába nincs vámunió – írja –, a magyarok „úgy viselik magukat s mástól is olyan viselkedést követelnek, mintha máris egy magyar-román köztársaságban élnénk”. Miközben pedig a román nép valóságosan gyarapodik, a magyar népi szövetség alig teszi szóvá a sérelmeket, a földreform során a magyarságot sújtó visszaéléseket.

A békeszerződések megkötése előtt a trianoni határokat is szóba hozza. Okosan érvelve fejt ki, hogy a román demokrácia számára igenis van határkérdés, hi-

szen amikor kijelenti, hogy a határok nem fontosak, akkor ezt úgy érti, hogy nem kell bántani a trianoni döntést. S ha a magyarok számára nincs határkérdés, akkor éppen ezért van egy másik kérdés: függetlenül az újonnan meghúzendó határoktól, a békeszerződéseknek tartalmazniuk kell „az idegen határokon belül eső nemzetiségek teljes nemzeti szabadságának biztosítékait” – így lehet a nemzetiségi kérdés nemzetközi ügy is, mert ha a romániai magyarság nem lenne részese Románia szuverenitásának, akkor már nem is az ország szuverenitásáról, hanem „a román népnek a magyar nép felett gyakorolt szupremációjáról van szó”.

Tiszta, világos szavak. Az értéküket nem, de a jelentőségüket, szerepüket csökkenteni, hogy kivétel nélkül magánlevelekből valók. Püski Sándorhoz, Balogh Edgárhoz, Kurkó Gyárfáshoz, Jordáky Lajoshoz íródtak – nem a nyilvánosságnak. Akad ugyan eset, 1946 nyarán újság tudósít róla, amikor egy nagygyűlés szónokaként javasolja az erdélyi magyarság jobb megélhetősége érdekében a nemzetiségi területek iparosítását, hozzátéve, hogy ugyanezek a területeken „az államnak ne legyen joga telepítéssel vagy más egyéb intézkedéssel” az arányszámot a nemzetiségek hátrányára mesterségesen csökkenteni – közszerepléseit, nyilatkozatait, vezércikkeit, hozzászólásait mégsem az jellemzi, hogy az ezekben kifejtett vélemények, gondolatok összhangban volnának az emlékeztetésül készült feljegyzéseivel, fogalmazványjaival, postára adott vagy olykor el sem küldött leveleivel. Mintha féllábbal a valóságban állna, féllábbal viszont az illúziók, tévhitek talaján igyekezne megkapaszkodni. Kántor Lajos nem egy példát hoz fel ennek a kettősségnek az illusztrálására, jóllehet tagadja hőse kétkésűségét. S ha nem tartja is – mint a *Vezessen a pártról* értekező Bogdán László – „elképesztő”-nek Szabédi „önfeladásá”-t, az önkritika s az önostorozás stációinak meg-

jelölése után ő is eljut egy kíméletlen kijelentésig: „önbolondító beszéd”-nek nevezi tanárának azt a felszólalását, ami „teljes bizalommal, előlegezett szeretettel” üdvözölte a Babes és a Bolyai egyetem egyesítését, vagyis az önálló magyar egyetem megszűntét. Az *Erdélyi sorskerék* az önkéntes halálával bátran tiltakozó, önfeláldozóan protestáló művész mítosza helyett a kétségbeesetten megalázkodó, a letartóztatástól, a börtöntől rettegő, az utolsó le-

velével is a párt megyei (első?) titkárához forduló értelmiségi kálváriajárását eleve-níti meg. Szabédi alakja így kezd kiválni a mártírlegendák ködéből. Emberi formát öltve mutathat rá igazán a történelem embertelenségére – beváltva a könyv alcímének ígéretét.

Márkus Béla

KÉRI LÁSZLÓ: ANDRÁSKERESZT